

АФҒОНИСТОНЛИК ЎЗБЕК АЁЛ ШОИРАСИ: КУБРО КЕЙВОН

Ҳасамуддин ҲАМДАРД

таянч докторант

Алишер Навоий номидаги

ўзбек тили ва адабиёти университети

Тошкент, Ўзбекистон

hasamuddin.hamdard@yahoo.com

Аннотация

Мақолада кўпчилик ўзбек ўқувчиларига номаълум Афғонистонлик шоира Кубро Кейвон ижоди, ҳаёти тадқиқ этилган.

Таянч сўзлар: Афғонистон адабиёти, ўзбек аёл шоираси, Кубро Кейвон, Жанубий Туркистон, ўзбек адабиёти.

УЗБЕКСКАЯ ПОЭТЕССА ИЗ АФГАНИСТАНА: КУБРА КЕЙВАН

Ҳасамуддин ҲАМДАРД

докторант

Университет узбекского языка и литературы

имени Алишера Навои

Ташкент, Узбекистан

hasamuddin.hamdard@yahoo.com

Аннотация

В статье исследуется творчество и жизнь неизвестной большинству узбекских читателей афганской поэтессы Кубра Кейван.

Ключевые слова: литература Афганистана, узбекская поэтесса, Кубра Кейван, Восточный Туркестан, узбекская литература

Афғонистон кўп асрлар давомида турклар ҳукмронлиги остида бўлди. Ҳатто ҳали ҳам, кўп манбаларда, мамлакат шимоли, Жанубий Туркистон, Туркистони Сағир, Бенди Туркистон, Афғонистон Туркистони каби номлар тилга олинади. Мамлакатдаги этник турклар, асосан, ўзбеклар ва туркманлардир. Булардан ташқари қозоқ, қирғиз, афшор, қизилбош каби кичик турк жамоалари ҳам бор.

Афғонистон тупроқлари Алишер Навоий ва Ҳусайин Бойқаро каби туркий қавмнинг буюк шахслари маскани бўлган. Улар ўз уйларида ҳукмронлик қилар экан, бошқа тилларга нисбатан бузғунчи сиёсат олиб бормаганлар. Лекин афсуски, турклар ўз қудратини йўқотгач, ҳокимият тепасига келганлар туркларга бундай бағрикенглик кўрсатмадилар. Узоқ

курашлар натижасида охириги пайтларда мамлакатдаги туркларнинг маданий ҳуқуқлари яхшиланди, лекин ҳанузгача улар хоҳлаганидек даражага эришиб бўлмади.

Турклар зич яшайдиган Жанубий Туркистон минтақаси 1997-2001 йиллар орасида Толибон тазйиқларини бошидан кечирган. Бу даврда минтақада мактаблар ва кутубхоналар ёпилди ва қизлар учун таълим тақиқланди [5;499]. Шундай мамлакатда аёл бўлиш машаққати ва қийинчиликларини бошдан кечирганлардан бири марҳум шоира Кубро Кейвондир. Кубро Кейвон афғонистонлик ўзбек бўлиб, 1960-1995 йилларда яшаган. Шоира ўз шеърларида Кейвон – Зухал тахаллусини ишлатган. Шоиранинг дастлаб, ўз она тили ҳамда дари тилида битган шеърлари турли журнал ва газеталарда чоп этилган. Унинг шеърлари 2008 йилда “Олтин Тож” шеърый китобида нашр этилган. Шоиранинг вафотидан кейинги шеърлари, ўғли Аҳмад Жавид Кейвон томонидан 2013 йилда Кобулда “Тугалланмаган орзулар” (*Ârzû-hâ-yi Na-Tamam*) номи билан нашр этилган. Шоиранинг ўзбек тилида ёзилган шеърлари билан бирга форс-дарий тилида битилган шеърлари ўқувчиларга тақдим қилинган.

Туркияда шоира ҳақидаги учта тадқиқотда унинг шеърларидан маълумотлар ва намуналар келтирилган. Кубро Кейвон ҳақидаги биринчи маълумот Мурат Акюз томонидан 2012 йилда тайёрланган “Кечки Эра Чагатай” асаридир.

Афғонистон ўзбек адабиётининг тарихий тараққиётида ҳозирги кунгача Форёб адабий муҳити катта ўрин тутди. Ушбу тадқиқотда Абдулжалил Кантар қизи Кубро Кейвон номи остидаги шоира ҳақида қисқача маълумот беради. Шоиранинг “Ишқи Садафи”, “Кўзим учди” ва “Онам” шеърларини келтиради [1;209-212].

Шоира ҳақидаги иккинчи маълумот Ридван Ўзтуркнинг “Бугунги Афғонистон ўзбек шоирлари” тадқиқотида берилган. Ушбу тадқиқотда

шоира Кубро Кейвон сифатида қайд этилган. Шоиранинг шеърларидан намуналар дастлаб ҳозирги ўзбек лотин ҳарфларига, сўнгра Туркиянинг турк тилига таржима қилинган. Ушбу тадқиқотда, шоиранинг “Шоҳид баҳори”, “Юлдуз нури” шеърлари келтирилган [7;220-223].

Ниҳоят, Афғонистонда 1900-2000 йиллар оралиғидаги адабий жараёнлар ҳақида Муҳаммад Ёқуб Қараш (2015) “Турк тилида ёзган шоирлар” мавзусида магистрлик диссертациясини ёқлади. Тадқиқотда шоир Кубро Кейвон ижоди ҳам ёритилган. Бу тадқиқотда шоир Кейвон/ Kāyvan (қуван) сарлавҳаси остида тилга олинган. Унинг “Олтин тож” ва “Шаҳид баҳори” шеърлари 34 ҳарфли Турк дунёси умумий алифбоси билан берилган [8;105-107].

Таъкидлаш жоизки, шоиранинг қўлимиздаги китобининг нашр этилган санаси Ёқуб Қараш берган маълумотга тўғри келади. Худди шундай, умумий интернетдаги ушбу мавзу бўйича маълумотлар Ёқуб Қарашнинг фикрини қўллаб-қувватлайди. Шундай қилиб, шоиранинг “Олтин тож” шеърый китоби вафотидан кейин нашр этилган. Шу муносабат билан ижтимоий тармоқда Кубро Кейвонни хотирлаш учун учрашув ҳақидаги мақолада шундай дейилган.

“Маймана (Афғонистондаги шаҳарнинг номи)да Кубро Кейвон ёдга олинади. Мархум Кейвоннинг шеърлари “Форёб жаридаси”, “Билги ҳафталиги” ва “Юлдуз жаридес”да чоп этилган. Бундан ташқари, унинг ўғли Аҳмад Жавид Кейвон орқали “Олтин тож” номи билан ўзбек ва дари тилларида шеърлар тўпламини, устоз Ҳидаетуллоҳ Ҳидаёт ғамхўрлиги ва Шафиқа Ёрқиннинг кириш сўзи билан Мирзо Улуғбек уюшмаси томонидан 2008 йилда нашр этилган. Кубро Кейвоннинг қолган шеърлари ҳам жамланма шаклида экани айтилади”.

Бу ерда муаммо ҳар уч тадқиқотчи фойдаланадиган ресурслардан келиб чиқади.

Мурат Акюз шоир ҳақидаги маълумотларни қуйидаги манбаларга ҳавола қилган [1;209-210]. 1. Доктор Файзулла Аймак, Афғонистонда яшайдиган ўзбек шоирларининг таржимаси ва уларнинг ихтироси намуналари. Кобул. 2. Муҳаммед Казим Эмини, Тазкираи шуарои Жовзжон. Кобул. 2006. 3. Ёрқин Шафиқа, Ипек талалалар “Афғонистонлик ўзбек аёл шоиралари”. Кобул. 2009. 4. Кейвон Кубро. Олтин тож, Шариф қабри. 2009.

Ридван Ўзтурк (2014) қуйидаги ишларга ишора қилади: Тезкире-и Суҳанверани Форёб. 2.Иброҳим Ҳамид Форёбий, Муҳаммад Казим Эмини, Ташқин Баҳойи ва Абдулмуҳаммед Шайиқ Висал. Маймана. 1991. 3.Зенани аферинишгар дар адабиёти ўзбаки (Ўзбек адабиётида ижодкор аёллар) / Сима Фардо. 2012. Жавзжон.

Ёқуб Қараш тайёрлаган тадқиқотда айтиладики, у касалликдан вафот этган. Буни тадқиқотчи қариндошлари билан суҳбат жараёнида аниқлаганлигини таъкидлайди. Шунингдек, Ёқуб Қараш шоиранинг ўғли Муҳаммад Жавид Кейвон Фейзи Мозори Шарифда бўлганида у билан телефон орқали суҳбатда бу маълумотни ойдинлаштирганини ҳам айтиб ўтади [8;105].

Кубро Кейвон ҳаётидаги дилеммалар:

Фикримизча, Кубро Кейвон ҳаётида тўртта муҳим дилемма бор. Буларнинг ҳар бири бошқасидан муҳимроқдир: 1) совет истилосини шахсан бошдан кечирган; 2) Афғонистоннинг узоқ йиллик уруши ва бундан ташқари, толибон каби таҳдидлар мавжуд бўлган мамлакатда аёл бўлмоқ; 3) Афғонистонда озчилик жинс аъзоси бўлиш; 4) она тилида таълим олмаслик.

Кубро Кейвон бошланғич, ўрта ҳамда олий таълим олган. Форёб педагогика институти битирувчиси бўлган. Сўнгра шу университетнинг ўзбек тили кафедрасида ўқитувчи бўлган. Ҳолбуки, шоира ўз она тилида таълим кўрмаган. Бу унинг шеърларида ҳам яққол кўринади. Масалан,

шоиранинг Алишер Навоийнинг “Хамса” асарининг беш юз йиллиги ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг 2000 йиллиги муносабати билан ёзган “Бўстонингиз ғунчаси” деб номланган шеърининг дастлабки икки мисраси қуйидагича:

*Гул аро булбул каби сайраб ғизониз ифтихор,
Эй “Навоий” бизлара Хамса дивониз ифтихор [2;12].*

Юқоридаги сатрларда келтирилган сўз Ўзбекистонда ҳам, Афғонистонда ҳам қўлланилади. Ғизонингиз ва девонингиз деб ҳам ёзилади. Бу араб, кирилл ёки латин алифбосида ёзилганда ўзгармайди. Бу ердаги *ғизониз* ва *девониз* имлолари Ўзбек тилининг шу тарзда талаффуз қилиниши туфайли, айниқса, қарлуқ лаҳжаларида кўринади. Кубро Кейвон шеърларида имло муаммоси бор. Аслида бу муаммо бутун Афғонистон ўзбек шеърляти учун умумийдир.

Айтиш жоизки, Кубро Кейвон шоира сифатида жуда катта муваффақият қозонган бўлмаса-да, бу унинг аҳамиятини пасайтирмаслигини таъкидлаш керак. У Афғонистонда ўзбек тилида шеърй китоби нашр этилган биринчи шоирадир. Биз шоира вафотидан кейин нашр этилган бу ҳолатни тасвирлаймиз. “Олтин тож” китобида биз буни Шафиқа Ёрқиннинг кириш сўзидан тушуниб оламиз. Қадимдан Шарқ адабиёти, айниқса, ўзбек адабиётида эркак ижодкорлар учун кўпроқ ўрин ажратилган. Дари, пуштун, ўзбек адабиёти тарихини кўздан кечирар эканмиз, кўзим фақат эркак ижодкорларга тушади. Мен кўп йиллар давомида бу масала билан шуғулланаман...[2;14].

...XIX асрда Нодирабегим, Увайсий, Дилшод Барно ва бошқа аёллар ўзбек шеърляти ва адабиётининг гулзори янглиғ бўлганлар. XIX-XX аср ўрталарида ҳозирги Ўзбекистон заминида саноксиз олимлар, шоирлар, ёзувчилар, санъаткорлар етишиб чиқди. Улар бўшлиқни ўз ижодлари билан тўлдиришди. Афсуски, Афғонистонда бу бўшлиқ ҳали

ҳам тўлдирилмаган. Охирги 50-60 йиллар ичида дари, пушту адабиёти тарихида бир қанча шоир, ёзувчи ва тадқиқотчиларнинг номлари бор. Ҳозирги ўзбек ва туркман адабиётида аёллар озчиликни ташкил этиб, эътибордан четда қолмоқда. Шундай бир шароитда ўзбек хонимининг шеърлар тўплами нашр этилиши қувонарли янгилик ва юксаклик, албатта. Бу қимматбаҳо совғадир.

Назаримизда, аёл шоира Ёрқиннинг қатъий фикрлари бу юртда аёлларнинг ўтмишдан бугунги кунгача бўлган аҳволини очиб беради. Буни тушуниш жуда осон. Ёрқиннинг фикрича, Темурийлар давридан ташқари, жамият қолоқлик ва мутаассибликка юз тутган эди. Аёлларга паст назар билан қараш, уларни илм-фандан маҳрум қилиш, қобилиятини ўлдиришдан ташқари, адабиёт тарихи, тазкира, кўплаб бошқа асарлар асосан эркаклар томонидан яратилган.

Мамлакатда ёзувчилик кўп қийин иш бўлганидан бу юрт адабиётида шоиралар учрамайди. Кубро Кейвоннинг она тилида таълим олишига келсак, шоиранинг она тилида тизимли ва илмий таълим олган деб бўлмайди. Мумтоз давр (Чиғатой) шоирларининг шеърларини, ўзбек тилида ижод қилганларни атрофида кўрмаган. У ўша шеъриятдан илҳомланган. Ҳақиқатан ҳам, Кейвон шеърларида ишқ йўналишида аёл бўлса-да, мумтоз эркак шоирлар ижодидан фойдаланади. Қуйида шоиранинг “Ишқ нишони” шеърининг дастлабки тўрт байтини мисол тариқасида келтирамиз:

*Мен сусаб келдим узоқдин рўзгорингни сўраб,
Гул юзингни наргис кўзинг шундай баҳорингни сўраб.
Мажнун бечораман деб сўйлабон бир неча кун,
Келмадинг бўлсанг нечун бир нигорингни сўраб.
Ошиқ ўлса ҳар киши ном у нишонни истамас,
Ошиқ нишони борида мен нанг у орингни сўраб.
Ҳалқаи зулфинг нечун кўнглум оёгин боғладинг,*

Мен келибман рози зулф-и тор торингни сўраб [2;2].

Кубро Кейвон шеърларига ўтишдан олдин шуни таъкидлаш жоизки, Кейвон шеърияти фикримизча, у қадар муваффақиятли эмас. Буни биз аллақачон Шафиқа Ёрқиннинг муқаддимасидан тушунганмиз:

“Кейвон шеърларида нафақат мавзу, балки вазн, шакл ҳам ҳар хил. Жумладан, унинг ғазал, тўртлик, маснавий, оқ шеър, нимойй (Эрондаги янги шеър тури) шеърларини кўриш мумкин. Ритм нуқтаи назаридан ҳар хил просодия ва унсурларда ёзилган шеърлари мавжуд. У фойдаланадиган вазн баъзан мавжуд қолиплардан фарқ қилади”.

Шунингдек, шоиранинг шеърларида ифода тарзи ва грамматик муаммолар ҳам кўзга ташланади. Масалан юқорида берилган мисолда шоиранинг “Ишқ нишони” номли шеърининг олтинчи мисрасида кесим йўқ. Агар бешинчи мисранинг кесимини муштарак кесим деб қабул қилсак ҳам, шеърнинг маъноси чиқмайди. Аммо мисрадаги иккинчи байтга эътибор бермасдан биринчи байтнинг кесимига диққат қилганда, маъноси ечилади. Бу ҳолатни аслида камчилик эмас, балки шоиранинг ўз услуби деса ҳам бўлади.

Ошиқ олса ҳар киши ном у нишонни истамас,

Ишқ нишони борида мен нега у орингни сораб [2;4].

Афғонистондаги ўзбекларнинг шеъриятига назар ташлайдиган бўлсак, ижод аҳлининг асосан мумтоз давр шеърияти таъсирида эканлигини кузатамиз. Бу ҳолатни Кубро Кейвоннинг ҳам бир қатор шеърларида учратамиз. Лекин қизиқ томони шундаки, мумтоз шеърят анъаналарига содиқ қолган ҳолатда янги туйғулар, янги мавзулар айтилади. Қуйида шоирадан келтирилган “Ой қизим” шеъри бу ҳолатга мисол бўла олади. Айтиш жоизки, шеър унинг вафот этган қизига аталган.

Кўз очиб кўрдим замон ёрқин жаҳоним ой қизим,

Ҳам фалак осмонида олтин-нишоним ой қизим.

*Сайладим турли-туман инжулар ичра бир сени,
Ўзда боқсам кўзда нур у танда қоним ой қизим.
Гул ўзи деб ман сафар қилдим азиз жондин кечиб,
Ранж била узган гулим ширин баёним ой қизим.
Мен топибман жон берай деб олди жонингни болам,
Нейлайин ҳажрингда куйди устухоним ой қизим.
Кўксимга ханжар уриб олдим тикансиз гул сени,
Билмадим бир дам қуруттинг рагда қоним ой қизим.
Кўз ёшим оқди сувдек жон не қилай бўлса булоқ,
Богбон билмасда сўнган гулистоним ой қизим.
Эй топилмас тўтиём сен қайдасан мен излайин,
Қайтадан берсанг ҳаёт руҳ у равоним ой қизим.
Мен жаҳон совғасидан гул истадим булбул билан,
Ёлғуз эткан булбулим но-меҳрабоним ой қизим.
Ой юзинг ёнди булут оқ рузигорим тунлади,
Не учун зор айладинг гуҳар афишоним ой қизим.
Кейвонингни нурсиз айлаб келмаси йўл истадинг,
Синди нахли зинатим ҳам лаъли коним ой қизим [4;24-25].*

Эронда *нимои* деб номланган ғарбнинг эркин шеъри, Афғонистон ўзбек адабиётида баъзан оқ шеър деб аталади. Шоира ана шундай ўз тушунчасига мос шеърлар ҳам ёзган. Кейвоннинг ҳаёти жуда машаққатли кечган. У бор йўғи 36 йил яшади. Аввало, таъкидлаганимиздек, мамлакатда қарийб ярим асрдан буён зиддият, нотинчлик давом этмоқда. Афғонистон шимоли Россия босқинининг бошланиш нуқтаси, яъни ўзбек ва туркманлар яшайдиган Жанубий Туркистондир.

Шунинг учун Кейвон барча ўзбеклар каби бу жараёни бевосита бошдан кечирган. Ёзувчи биттагина қизи Ойқиздан айрилган. Қизининг касаллигини даволатиш учун Покистонга чиқиб, ёлғиз ўғлини Афғонистонда қолдирган. Фарзанднинг азобини ҳам, соғинчини ҳам

бошидан кечирган. Бу ҳолатни у “Ой қизим” ва “Фироқ навоси” шеърларида тасвирлайди. “Ой қизим” шеърининг охирида шоира “Ягона қизим “Ойқиз” деган мисраларида элига ҳам бевосита мурожаат қилади. “Фироқ навоси” деб номланган шеърининг охирида “Аҳмад Жовиджон учун айтилган”ни қайд этади (Аҳмад Жовиджон шоиранинг ўғли). Бу шеър шоира ижодига намуна сифатида қуйида келтирилган:

*Фалак қандай жафо эттинг азиз сандин узоқ қолдим,
Бу булбулга хазон қилдинг гулистондин узоқ қолдим.
Мусофир юртга бош қўйдим гам дардга даво этиб,
Билолмасман хабар олгил ки дармондин узоқ қолдим.
Туну кун қайғудур хаёлим нетай ман севгили фарзанд,
Сендек кўзи хуммор гуҳар афшондин узоқ қолдим.
Жаҳондин сайлаб олган гул ҳаётим лаззати сенсан,
Она деб термулар ҳар ён паришондин узоқ қолдим.
Сени ёлғуз қўёлмасдан яна бир шамни ёқсам деб,
Сафар қилдим ажабдур ким шамистондин узоқ қолдим [2;50].*

Хулоса қилиб айтганда, қарийб ярим асрдан бери тўқнашувлар ҳукм сурган бир мамлакатда яшаган ва қисқа умр кўрган шоира ижоди юқоридаги мавзу доирасида қисқача кўринади. Аммо у Афғонистонда яшаб, ўзбек адабиётига қисқа бўлсада ҳисса қўшган, шеърлари китоб ҳолида нашр этилган биринчи шоирадир. Гарчи кўпчилик адабиётшунос ҳамда шеър мухлислари уни муваффақиятли шоира деб айтмасалар ҳам, у ўз даврининг қаҳрамон ўзбек аёлидир. Мамлакатдаги озчилик аёл шоираларнинг вакили бўлишнинг ўзиёқ унинг ижодидаги баъзи грамматик, маъновий камчиликларни ёпиб кетади. Қолаверса, унинг ўз она тилида таълим олмагани ҳам баъзи ўринларда шеър қоидаларига мос бўлмаган қолипларда ёзишга мажбур бўлганлигини кўрсатади. Бошқа томондан, фундаменталистларнинг уни четлаштиришга бўлган барча саъй-ҳаракатларига қарамай, таълим ва тарбия соҳасида хизмат қилишга

иштирок этганлиги унинг ишларида, ижодидаги мавзуларда кўринади. Шоира ана шундай ҳаётга, шароитга исён қилди, қаршилиқ кўрсатди ва ўз ижоди билан келажакка ўчмас из қолдирди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Акюз М. Афғон Ўзбек адабиётининг сўнгги чўғатой адабиётидан то ҳозирги кунгача бўлган тарихий тараққиёти ва Форёб адабий муҳити: магистрлик диссертацияси. – Кобул: Фотиҳ университети, Ижтимоий фанлар институти, 2012. – 332 с.
2. Кейван, Кубро. Олтин тож. – Мозорои Шариф: Мирзо Улуғбек, 2008. – 147 с.
3. Кейван, Кубро. Арзуҳойи нотамон. /Аҳмад Жавид Кейвон тайёрлаган. – Кобул: Риёсат-и Умур-и Занан и Вилоят-и Форёб, 2013. – 112 с.
4. Улфет А. Афғонистонда Совет истилоси ва уламо: магистрлик диссертацияси. – Истанбул: Анкара университети. Ижтимоий фанлар институти, 2016. – 67 с.
5. Февзи Ф. Санкурт, Ҳ. Афғонистонда туркология ва туркшунослик бўйича тадқиқот // Ижтимоий Фанлар журнали. Жилд: 11. – 2013 йил август. – №2. – С. 187-207.
6. Тўлқун, С. Афғон Ўзбек шеърятининг ёзув муаммолари // Халқаро гуманитар фанлар ва таълим журнали. Жилд: 2. – 2016. – С. 187-207.
7. Ўзтурк, Р. Бугунги афғон ўзбек шоирлари. – Конья: Палет, 2014. – С. 250-254.
8. 1900-2000 йиллар оралиғида Жанубий Туркистонда (Афғонистон) Ўзбек туркчасида ёзилган шоирлар: магистрлик диссертацияси. – Эскишеҳир: Анадолу университети. Ижтимоий фанлар институти. 2015. – 222 с.
9. www.bbc.com

10. www.aqyol.blogfa.com

11. clander.zoznam.sk.com